

BAHTİN VE ÇEVRESİ

Craig Brandist

Doğu Batı Yayınları, Mart 2011

Mihail Bahtin'in ve bugün Bahtin Çevresi olarak bilinen çevrenin çalışmaları, yakın geçmişte insan bilimlerinin ve toplum bilimlerinin birçok alanında muazzam bir ilgi uyandırmış ve önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bahtin Çevresi'nin dil felsefesi, Rus Biçimciliği, roman kuramı ve romanın tarihini konu alan çalışmaları, bu alanların hepsinde çok önemli gelişmeler olarak sağlam bir yer edinmiştir. Popüler kültürde karnavalın yerine, işlevine, önemine vb. dair yazdıkları kültürel çalışmalar alanında sürekli gündeme getirilmekte ve yeni yorumlara yol açmaktadır.

Hayat ile kültürün ortasında bulunan karnaval, soyut kavramlar ile yeterince ifade edilemiyor olsa da dünyanın somut şekilde duyusal olarak deneyimlenmesidir ve bu da, sanatsal imgelere, dolayısıyla edebiyata tercüme edilmeye tamamen açık olduğu anlamına gelir. Böylelikle edebiyat "karnavallaşmış" hale gelir.

Muhtelif dönemlerde Mihail Mihailoviç Bahtin (1895-1975), Mariia Veniaminovna Judina (1899-1970), Matvei İsaeviç Kagan (1889-1937), İvan İvanoviç Kanaev (1893-1984), Pavel Nikolaviç Medvedev (1891-1938), Lev Vasilyeviç Pumpianskii (1891-1940), İvan İvanoviç Sollertinskii (1902-1944), Konstantin Konstantinoviç Vaginov (1899-1934) ve Valentin Nikolaeviç Voloşinov'dan (1895-1936) oluşan Bahtin Çevresi, 1924'te Leningrad'a taşınmasından önce 1918'de, bir taşra şehri olan Nevel'de ve 1918'de Beyaz Rusya'nın büyük şehirlerinden Vitebsk'te bir araya gelmeye başladı. Grup toplantıları grup üyelerinden bazılarının 1929'da tutuklanmasının ardından son buldu. Bahtin bu dönemden 1975'teki ölümüne dek grubu ilgilendiren konular üzerinde çalışmayı sürdürdü; önce Kussytanay (Kazakistan, 1930-1936), Savelovo (Moskova'nın yaklaşık 100km yakınında, 1937-1945) ve Saransk'ta (Mordovya, 1936-1937, 1945-1969) bir iç sürgün hayatı yaşadı ve sonunda 1969 yılında Moskova'ya taşındı ve 1975'te 80 yaşında öldü. Bahtin 1961'deki emekliliğine kadar Saransk'ta (bugün üniversite olmuş olan) Mordovya Pedagoji Enstitüsü'nde çalıştı.

Bahtin'e göre, ötekine etik davranmak, "Ben" in öteki ile büsbütün ve koşulsuzca empati kurmasını gerektirmez. Söz konusu olan, daha ziyade, "Ben" in kendisini ötekine yansıtması ve onunla aktif olarak empati kurmasıdır; daha sonra ötekinin dışındaki kendi özgün konumuna döner ve deneyimi bilincine taşır. Kişinin varlıktaki kendi benzersiz konumuna dönüşü, ötekini nesneleştirmesini olanaklı kılan "estetik faaliyeti" oluşturur.

Bahtin Çevresi'nin devraldığı yeni-Kantçılığın kilit özelliklerinden biri de, nesnelere ya bilimin "olgusal geçerliliğine" (Marburg Okulu) ya da evrensel olarak geçerli değerlere (Baden Okulu) uygun olarak "üretiminin", dünyanın duyular için verili bir şey değil ama "kavranan" bir şey olduğu anlamına geldiği görüşüydü. Dolayısıyla, Marburg Okulu için nesnenin üretilmesi "asla-son-bulmayan bir görev" dir, oysa Baden Okulu için bir "kural koyma"dır. Bahtin Çevresi'nin yeni-Kantçılığın kilit

zelliklerinden bazılarını korurken, yeni-Kantçılığın teorik soyutluğunu alt etme girişimleri özellikle önemlidir.

Hem yeni-Kantçılar hem de fenomenologlar, felsefedeki “anti-psikolojizm” akımının bir parçası olmuşlardır; üstelik Frege gibi ilk analitik felsefeciler de buna dahildir. Bu akım çoğunlukla felsefede “dilbilimsel dönüş” olarak adlandırılır, çünkü düşüncelerin psişeye içsel olduğu görüşünü reddedip, düşüncelerin göstergelerle taşındığını, dolayısıyla birbirleri arasında iletilebileceği görüşünü kabul ediyordur.

Tıpkı Frege gibi, Husserl de düşüncelerin zihne dışsal olduğunu, olan şeylerin dünyasına (var olan dünyaya) dışsal olduğunu öne sürüyordu; bu anlamda düşünceler, nesneldiler ve nedensel ilişkilerde hiçbir rol oynamıyorlardı. (Frege bunu düşüncelerin “edimsel olmayışı” olarak adlandırır.) Tüm bunlar, öznel-arası etkileşime ilişkin bütün değerlendirmelerde dile tam da merkezi bir rol atfedilmesini zorunlu kılıyordu. Voloşinov’un dil üstüne 1929 tarihli kitabı Marksizm ve Dil Felsefesi’nde öznel-arası etkileşime dair fenomenolojik açıklama düpedüz bir diyalog biçimleri analizine dönüşür ve bununla örtüşen bir sosyolojik analiz tipi ortaya çıkar.

Kuramcılık ve pozitivizm, her zaman Bahtin Çevresi’nin eleştirilerine hedef olmuştur. Bahtin’e göre, *“Dostoyevski romanında nedensellik , köken yoktur, hiçbir şey çevrenin etkisine, yetiştirmeye vb. dayandırarak açıklanmaz. Bir kahramanın her edimi büsbütün şimdidedir ve bu bakımdan önceden belirlenmiş değildir, yazar onları özgür olarak düşünür ve temsil eder.”*

Bahtin, bireyleri maddi, ekonomik ve toplumsal etkilere tabi, somut olarak tekil ve cisimleşmiş varlıklar olarak değil, ama münhasıran haklara ve sorumluluklara sahip addedilen hukuksal olarak kavrayan yeni-Kantçi eğilimin izinden gider.

Bahtin’e göre, *“Dostoyevski yabancı bir fikri nasıl temsil edeceğini kesinlikle biliyordu, onun bir fikir olarak tüm anlamlılığını muhafaza ediyor ama aynı zamanda onunla mesafesini koruyarak onu kendi ifade edilmiş ideolojisi ile pekiştirmiyor ve onunla bütünleştirmiyordu.”*

Bahtin’e göre, *“Dostoyevski’nin iç kişiyi “insandaki insanı” temsil etmeye yönelik sanatsal yöntemi, nesnelciliği bakımından bütün dönemler için ve her türlü ideolojide kusursuz bir model olmayı sürdürür.”*

Dostoyevski’nin yapıtları, çağdaş toplumda bilincin “heteropatik” biçimlerinin üstünlüğünü irdelerler, ama bunun yanı sıra bu patolojinin alt edilebilmesinin ve bireyin etik olarak sorumlu kılınabilmesinin yolunu da sunarlar. Dostoyevski’nin yazarsal yöntemi bunun tam bir örneğidir, çünkü söylemin arkasına geçip “hayata daha fazla yaklaşma talebini tersine çevirerek” işlevin nesne üzerindeki üstünlüğünü gösterir. Dostoyevski için yalnızca söylemin kendisi, yani imge dünyaları, algılamının nesnesi haline gelir. Söylemin arkasındaki biçimlendirme ilkesi süreçte açığa vurulur. Bu “ötekilik akımı”nın “hayatı” oluşturan bilincin diyalojik doğasının nesneleştirilmesi, benliğin içindeki yabancı sesleri bastırarak bireyin başını bu akışın üstüne kaldırmasını sağlar ve varlıkta benzersiz, yinelenemez ve sorumluluk gerektiren bir konuma sahip olmasını mümkün kılar.

1929 tarihli Dostoyevski çalışması aynı zamanda Bahtin'in fenomenolojik aşamasının da zirve noktasıdır ve dil felsefesi aracılığıyla bu noktanın ötesine geçmeye yönelik bir hamlenin de başlangıcını oluşturur.

Gramsci'nin önerdiği politik analiz daha makuldür: Gramsci, kısmen devlet okullarında standart İtalyanca öğretilmesine ilişkin hiçbir hüküm içermediği gerekçesiyle Mussolini'nin eğitim reformlarına karşı çıkar. Dolayısıyla, sınıf ayrımları "yasal olarak sabitlenmiş" hale gelmiştir, oysa milli bir dilin eksikliği kitleler arasında "sürtüşme yaratır." Bu durum ancak faşist tahakküme fayda sağlar ve popüler-demokratik kitle hareketinin inşa edilmesini bulanıklaştırır.

Bahtin'e göre, edebi dil, dilin özgül bir katmanından başka bir şey değildir, üstelik edebi dil türe, döneme v.b göre katmanlaşır. Ama roman özeldir çünkü bizatihi çok-dilliliğe dayanır. Çok-dillilik bir tür olarak romanın a priori ön koşuludur.

Burada ilk kez, Bahtin'in çalışmalarında bu noktadan itibaren merkezi hale gelen bir birleşme ile karşılaşırız: mitsel bilinç, şiirsel türlerle, monologla, merkezîyetçi dille, nesnel kültürle ve bürokrasiyle ittifak kurarken, eleştirel bilinç romanla, diyalogla, söylemsel çoğullukla, "hayat" ve "halk" ile saf tutar. Birleşme özellikle popülisttir.

Kronotop kavramı, Bahtin'in edebiyatın arkitektonik biçimlerinin tarihsel tipolojisini sunmasını mümkün kılar: özgül yapıtlar tarihsel olarak özgül belli uzam ve zaman anlamlarının ifadesidirler. Modern roman antikitenin çöküşüyle başlayan ve nihai aşamasına Rönesans'la ulaşan kültürel tarihsel bir eğilimin ürünüdür. Aynı zamanda, söylemsel etkileşimin doğasındaki değişikliklerle bağlantılı da olan bir eğilimdir bu. Hellenistik dönemde tek-dilli Atina şehir devletinin çöküşü ulusal dillerin çok-dilli etkileşimine yol açmıştır ve sonunda merkeziliği yok eden gidişat, farklı toplumsal sınıfların ve grupların ortaya çıkmasına yol açarken Ortaçağ döneminin değişmez hiyerarşisi de Rönesans'ta aşınmaya başlamıştır. Bu gidişat ile örtüşen edebi türlerin tarihi epik ve trajedinin çöküşü ve bu çöküşün yol açtığı yarı-ciddi ve yergisel türler çoğulluğu ve nihayetinde de tüm bunları birleştiren yeni bir büyük anlatı biçiminin, yani romanın, müteakip gelişiminden oluşmaktadır. Bu süreçler tek bir resmi söylem ve poetikanın mutlak hakimiyetinin çöküşünü ve buna mukabil muhtelif yerel dillerin ve popüler janrların özgürleşmesini de içerirler.

Bahtin'in romana dair yapıtlarının en çarpıcı yönlerinden biri de gülmeye atfettiği önemli roldür. Çok-dillilikle birlikte gülmenin eleştirel edebiyatın gelişimindeki çok önemli bir etken olduğu ve hatta yabancı söylemin temsil edilmesi için düzenleyici bir güç olduğu belirtilir.

Bahtin'in 1930'lardaki roman kuramı, özgül tarihsel ve toplumsal koşullarda öne çıkan muhalif entelektüel eğilimlerin belirli bir karışımıdır. Kuramı oluşturan bazı hatlar şunlardır:
Yeni -Kantçı nesnel gerçeklik nosyonu ve olgu ile değer, medeniyet ile kültür, olan ile olması gereken arasındaki bölünme,
Hayat ile nesnel kültür arasında Simmelci bir karşıtlık,
Bergson'un katılığın ıslahı olarak gülme nosyonu,
Hegel'in diyalektin tin açıklamasının ideal anlatısı,

Casier'in mitsel ve eleştirel toplumsal biçimler diyalektiği nosyonları,
Alman idealist geleneği ve roman hakkındaki Rus edebiyat yazınları,
Misch'in otobiyografi tarihi,
Vossler Okulu'nun dil ve kültür tarihi üzerine yapıtları,
Lukac'in epik ve roman üzerine yazıları,
N.K.Mikhailovskii ile P.L.Lavrov 'un kurduğu gelenekten (Brandist) türeyen ve cemiyete karşı
"halkı" savunan bir Rus popülist bağlanım.

"Sözel etkileşim", müteakip yıllarda geliştirilecek olan Bahtinci diyalog kavramının da başlangıç noktasıdır. Özneler-arasılığın söylemsel cisimleşmesi olan diyalog, tekil sözcenin toplumsal bir olgu olduğunu ifade ediyordu ya da tersinden söyleyecek olursak, toplumsal bir olgu olarak dilsel biçimin, tekilleşmiş olduğunu ifade ediyordu. Diyalogda "hayat"taki toplumsal etkileşim, kültürde nesne(1)leşir ve kültür de hayatın bir parçasıdır. Voloşinov bize diyalogun (hem iç diyalogun hem dış diyalogun), "hayatın pragmatik akışına" sıkıca bağlı olduğunu ve büsbütün "toplumsal durumun tarihsel koşullarına" bağlı olarak geliştiğini söylüyordu.

Sokratik diyalog, hakikati insanlar arasında bulur; hakikatin olduğu haliyle herhangi bir söylem içinde değil ama insanların şahsi söylemleri arasında var olduğuna inanır. Senkretizm ve anakrisis gibi araçlar kullanır. Senkretizm, bir nesneye ait farklı bakış açılarının yan yana koyulmasıdır. Anakrisis ise, kişinin muhatabının konuşmaya teşvik edilmesi veya kışkırtılmasıdır; böylece kişinin tüm yanlışları ve eksikleriyle kanılarını fikirlerini açıklaması sağlanır. Böylece hakikat diyalojikleşir. Bu haliyle muhataplar, fikirleri diyalogda sınanan ideologlardır her zaman.

Kültür kendisini bilinçli olarak hayatın içinde üretirken, o hayatı inceltirken ve bunu yaparken de onu tarihsel bir hayat haline getirerek bilginin nesnesi olur.

Bahtin eleştirisinin temelinde idealist bir doğası olduğunun kavranması gerekir.

Bahtin, failliği bir özneler arası ilişkiler ve kültürel biçimler akışına yerleştirirse de, faillığe ilişkin olarak benimsediği hukuksal model, failliği toplumsal yapılardan ve kurumlardan soyutlar. Faillik kimliği kesinlikle özeldir, belirgindir ve Bahtin'in ifadesiyle, "*varlıkta benzersiz bir yer işgal eder, ama her tekil insan varlık yapısındaki varlıktır.*" Somut olarak tekil olmakla birlikte bir birey, daha geniş toplumsal yapılarla bütünleşmesi aracılığıyla, toplumsal olarak kurulur ve ayakta tutulur. Dolayısıyla Bahtin, Kantçı tüzel (Monadik) birey modelini, kişisel kimliği bir özneler arası dinamikle bütünleştirerek aşarken, bu kimliği onu kuran daha geniş yapılarla birleştirmeyi. Kantçı model, varlığımızın bir ögesini (ahlaki faillik) varsayar ve bunun izlerini Bahtin'in formüllemesinde buluruz.

Tıpkı doğal dünyanın, belirli bir canlı türünün üyesi olmamız nedeniyle bize belli şeyleri olarak vermesi gibi, belirli bir toplumsal grubun, sınıfın v.b. üyesi olmamız nedeniyle belli çıkarlarımız vardır. Toplumsal dünyayı, bizim kendi çıkarlarımızı algılamamızdan bağımsız olarak, gerçeği doğru yansıtmaya çalışmaya çalışmak bizim için, aynen doğal dünyayı bize sunduğu olanaklardan bağımsız olarak algılamak kadar boş bir çabadır. Dünyaya dair bilgi, o dünyadaki kendi yerimizle ilişkili olacaktır her zaman ve bu, bizim tek başına dünyaya dair bilgimizi imkansız hale getirmeyi, sadece hatalı kılar.

Madun, düşük konumdaki söylemler, resmi dilin yazılı “normatif gramerine” karşı olabilirler, ama genellikle daha az tutarlı ve daha dağınıktırlar, dolayısıyla yabancı “resmi” perspektifin kendilerine sızıp istila etmesine olanak verirler. Bunun sonunda ortaya çıkan “çelişkili bilinç”, kitleleri politik açıdan zayıf ve etkisiz hale getirir ve kendi çıkarlarına karşı olmasına rağmen sözel olarak olumladıkları, yönetici fikirlerin hegemonyasına maruz bırakır. Buna karşı çıkmak için, kitlelerin “normatif grameri”nin daha gelişkin hale getirilmesi, sağlamlaştırılması ve merkezileştirilmesi gerekir. Böylelikle, daha yüksek düzeyli bir dışavurumcu bireycilik için gerekli daha sağlam ve türdeş bir iskelet sağlanarak, sığ ve dar görüşlü psikoloji büsbütün alt edilecektir. Gramsci’ye göre, Marksizmi tamamen gelişkin, bu tarz bir “normatif gramer” haline geleceği noktaya kadar geliştirmek organik entelektüellerin görevidir. Komünist Parti, “çalışan kitlelerin birleştiği tüm örgütlenmelere sızarak” ve “kitleleri nesnel koşullarca arzu edilen ve gözetilen yönde bir harekete teşvik ederek” bunda öncü bir rol oynamalıdır. “Normatif ve “kendiliğinden” gramerler arasındaki ilişki, yönetici sınıfın normatifiği ile daha düşük konumdaki kendiliğindenlik arasındaki tamamen farklıdır. Oysa Marksizm madun (alt konumdaki) söylemlerin “örnek aşaması”dır, “organik” ve “totaliter” şekilde, olmaya değer tek söylemdir, bir ulusun zaten var olan diğer “aşamalar” ve tipler ve planlar ile rekabet halindeki “ortak dili”dir.

Voloşinov ve Medvedev, Marksizmi geliştirerek, sorunları burjuva bilimi ile rekabet edebileceği bir düzeyde ele alabilen sistematik bir dünya görüşüne dönüştürmeden sıkça söz ediyor olsalar da, daha genel olarak, Gramsci’nin geleneksel entelektüel olarak adlandırdığı şey ile ilişkili bir gündemi korudular: 1920’lerin sonunda belirginleşmiş olan yeni yönetici sınıfın fikirlerinin işlenmesi ve güçlendirilmesi. Marksizm ve bazı diğer entelektüel teşebbüs eğilimleri birbirini bütünlüyorlardı ve Marksizmin düşünsel olarak çok daha gelişkin hale geleceği umut ediliyordu.

Sonuçta ulaşılan ve Bahtin’in daha sonraki yapıtlarını açıkça etkileyen formüleştirmeler, içerdikleri Marksizm unsuru olmadan düşünülemezler, ama kesinlikle katışıksız Marksizm uygulamaları da değildirler. Marksizmden yararlanıyor olmaları önemlidir ama bir bütün olarak Çevre’nin fikirlerinin gelişimi bakımından taşıdıkları önem çok daha büyüktür. Bu açıdan bakıldığında Çevre’nin çalışmalarının merkezinde dil bulunmaktadır ve özneler-arası ilişkiler, artık muhtelif tipte söylem biçimlerinde tezahür ettikleri halleriyle analiz edilirler.